

1. La llengua amaziga

1.1. Distribució geogràfica de l'amazic

El que convencionalment rep la denominació de *llengua amaziga* o *berber* (ⵜⴰⴳⴷⵓⴷⴰⵜ ⵜⴰⴷⵣⴰⵢⵔⵉⵜ *tutlayt tamaziyt* o, simplement, ⵜⴰⴳⴷⵓⴷⴰⵜ *tamaziyt* en la llengua d'origen) constitueix en realitat un “clúster” o entramat dialectal relativament homogeni si atenem, d'una banda, la vasta extensió geogràfica del territori en què es parla (de nord a sud, de la Mediterrània al Sahel i, d'est a oest, de l'oasi egipci de Siwa a l'oceà Atlàntic) i, d'altra banda, la discontinuïtat geogràfica de les poblacions amazigòfones, escindides en nombrosos estats nord-africans (Marroc, Algèria, Tunísia, Líbia, Egipte, Mauritània, Mali, Níger, Nigèria, Burkina Faso i la ciutat autònoma espanyola de Melilla). La discontinuïtat geogràfica de la llengua amaziga obeeix a dues raons, una de política i una altra d'ecològica. Des del punt de vista polític, l'Àfrica del Nord ha conegut colonitzacions exògenes ja des de l'antiguitat (grega, púnica, romana, vàndala, bizantina) i sobretot en època medieval (àrab) i moderna (otomana, francesa, italiana, espanyola), que han fet retrocedir el territori de la llengua amaziga, en gran mesura arrecerada a les muntanyes (Rif, Atlas Mitjà, Alt Atlas, Anti-Atlas, Saghru, Atlas Tel-lià, Júrijura, Biban, Babor, Aurès, Matmata, Nefussa, Ahaggar, Air, Adghagh n Ifughas), als oasis (Figuig, Tafilalt, Mzab, Wargla, Gurara, Tuat, Arigh, Ghadames, Ghat, Sokna, Foqaha, Augila, Siwa), illes (Gerba i probablement les Canàries, on es va extingir en temps moderns), valls (Sus, Dads, Dra, Azawagh) i alguns enclavaments costaners (Zuara, Ghomara, Trarza), tal com es pot observar al mapa (*infra*, § 1.3). Des del punt de vista de l'ecologia de les llengües, l'amazic ha servit històricament de baula entre l'ecosistema lingüístic mediterrani, amb una densitat demogràfica molt alta, i l'ecosistema lingüístic saheliana a través del Sàhara, en què només són habitades les rares contrades on hi ha punts d'aigua (oasis i muntanyes). La comunicació només hi era possible, fins no fa gaire, a través de les rutes de caravanes transsaharianes.

1.2. Demografia de l'amazic

No existeixen censos lingüístics *fiabls* que permetin establir el nombre total de parlants del conjunt de dialectes amazics amb certes garanties. L'estigmatització secular és tan gran que encara roman una gran opacitat sobre l'ús de l'amazic a tots els països i en alguns casos, com ara a Líbia, hom ha arribat fins i tot a negar-ne l'existència. De tota manera, per simple avaluació demogràfica de les regions que sabem que són amazigòfones, es pot estimar que el nombre total de parlants deu superar els vint milions, actualment. Convé, però, relativitzar la importància merament numèrica, atès que l'arrelament geogràfic, d'una banda, i el desvetllament de la consciència identitària, de l'altra, poden afavorir el restabliment de la identificació amb l'amazic dels fills d'una generació —la de les dècades que segueixen la creació dels estats magribins postcolonials, a mitjan segle XX— sotmesa a una aculturació sense precedents en la història del poble amazic. Menys difícil, en canvi, és especificar els sis dialectes “milionaris” (és a dir, amb més d'un milió de parlants), que són, per ordre decreixent de nombre de parlants, el taixelhit, el cabilenc, el tamazight, el rifeny, el xai i el tuareg, que, entre tots sis, representen prop del 90% del total de parlants d'amazic. Després, a molta distància, hi ha el nefussi, el mozabita i possiblement també els parlars sud-oranesos (entre els quals hi ha el figuigüà) i el xènuia i la resta de dialectes de l'Algèria nord-occidental (que han patit un retrocés dràstic al llarg del segle XX), els únics restants que superen els cent mil parlants. Per tant, la gran majoria d'amazigòfons parlen alguna varietat del diasistema septentrional (taixelhit, cabilenc, tamazight, rifeny, xai, mozabita i altres). Aproximadament la meitat del total (possiblement una mica més i tot) d'amazigòfons són al Marroc (sobretot parlants de taixelhit, tamazight i rifeny) i la major part de l'altra meitat a Algèria (sobretot cabilencs, xais i, en menor mesura, mozabites).

1.3. Dialectes de l'amazic

No és pas injustificada la reticència de molts lingüistes a referir-se a la *llengua amaziga*, tenint en compte que la intel·ligibilitat mútua pot ser molt baixa entre parlants de dialectes discontinus, circumstància que és més aviat la norma que no pas l'excepció en l'escindit clúster dialectal amazic. Ara bé, si tenim en compte, d'una banda, que l'amazic està immers de ple en un procés d'estandardització —que pot neutralitzar una part important dels trets que dificulten la mútua intel·ligibilitat— i que, d'altra banda, la intercomunicació està interferida per un marc geopolític que ha barrat la lliure circulació tradicional a través de les rutes de caravanes transsaharianes (i d'altres xarxes de comunicació d'abast regional), ha reduït l'abast de les institucions que afavorien intercanvis de tota mena entre amazics de tots els territoris (mercats, fires, aplecs) i ha elevat dues altres llengües (l'àrab i el francès) com a llengües vehiculars en totes les situacions comunicatives altes, és normal que hagi minvat la mútua intel·ligibilitat, però aquesta “incomunicació” és relativament recent i,

alhora, no és irreversible. Si prenem com a referència únicament la variació interna del diasistema amazic septentrional i la comparem amb la de “llengües” com, per exemple, l’italià o l’alemany, trobarem que, objectivament, la divergència entre aquests dialectes amazics és molt menor en fonologia —l’única diferència *rellevant* concerneix el tractament diferenciat de */k/ ~ */ḳ/ i */g/ ~ */g̣/ protoamazigues en els dialectes zenates i en els no zenates (*Gr.* § 1.3.5), que, d’altra banda, té una incidència limitada, perfectament gestionable lexicogràficament—, equiparable en morfosintaxi i molt superior a nivell lexicosemàntic en comparació amb la variació interna d’allò que, convencionalment, anomenem *italià* o *alemany*. Com que el nivell màxim de divergència el trobem a nivell lexicosemàntic (fonèticament hi ha també diferències importants, però no tenen repercussió fonològica i, per tant, no afecten l’ortografia), aquesta variació és perfectament gestionable i codificable lexicogràficament, tal com, de fet, palesa el present diccionari. La raó per la qual hom es refereix convencionalment a la *llengua italiana* o la *llengua alemanya* és que ambdues disposen d’una varietat estàndard, quan, de fet, els anomenats dialectes *italians* i *alemanys* no són pas continuadors d’una protollengua italiana i alemanya, respectivament, comuna. En el cas de l’amazic, la situació és la inversa: tots els dialectes amazics són continuadors d’una protollengua comuna, però la varietat de referència —estandarditzada composicionalment atenent els diversos blocs dialectals— que ha de permetre la vertebració de l’immens espai comunicatiu amazic encara està en procés de codificació i no coneix més que una implementació incipient. Conseqüentment, el tractament que fem de l’estàndard amazic té en compte tant el punt de partença (la variació dialectal real a l’actualitat) com el punt d’arribada (l’estat de coses al qual hom aspira), en què els amazics de les diverses regions tindran més possibilitats de parlar-se, d’escoltar-se, d’escriure’s i de llegir-se. La transformació social que pot comportar un procés d’estandardització com el que està en curs per a l’amazic no és menys rellevant que la revitalització d’una llengua portadora d’una cultura mil·lenària pròpia dels països nord-africans. En realitat, són consecucions que van de bracet.

Per conveniència didàctica i tenint en compte tant criteris dialectals com geogràfics, els dialectes amazics moderns es poden classificar en quatre blocs dialectals principals: el diasistema septentrional, el tuareg (únic representant meridional), el grup oriental i el grup occidental, encara que en algun cas, particularment el grup oriental, hi ha una heterogeneïtat interna irreductible a un subagrupament basat en criteris estrictament lingüístics.

1.3.1. El diasistema septentrional

El marc teòric en què és basa el present diccionari defineix tots els dialectes que es parlen al Marroc, Algèria, Tunísia i en un enclavament costaner de Líbia com a components d’un “diasistema”, concepte dialectològic que es refereix a un conjunt de varietats molt properes que comparteixen prou estructures comunes perquè puguin ser descrites en un gran sistema comú de correspondències, com el galaicoportuguès, l’escandinau, el serbocroat o l’hindustani, per posar només alguns exemples coneguts.

El present diccionari elabora l’estàndard del diasistema amazic septentrional, que admet un subagrupament en dos grups principals (el dels dialectes no zenates i el dels dialectes zenates) en base als següents trets que caracteritzen el grup zenata (ZNT) per oposició als dialectes no zenates: (1) el tractament de les “tectals” esmentades */k/ ~ */ḳ/ i */g/ ~ */g̣/ (*Gr.* § 1.3.5), (2) l’absència de la vocal de prefix d’estat lliure en noms que segueixen una determinada tipologia (*Gr.* § 3.3.1.3), (3) l’absència de l’oposició aorist ~ acomplert en un tipus de verbs (*Gr.* § 5.2.2.1.b), (4) l’existència d’un tema aspectual d’incomplert negatiu (§ 5.2.5) i (5) certes isoglosses lèxiques i semàntiques (Múrcia 2015, § 2.5). L’altre “grup”, el dels dialectes no zenates, es defineix en negatiu: són els dialectes que no presenten aquests trets.

1.3.1.1. Els dialectes no zenates

L’encavallament dialectal del bloc no zenata, que comprèn bàsicament varietats muntanyenques, no permet un ús operatiu de les distincions etnonímiques tradicionals que funcionaven durant l’edat mitjana entre *masmudes* (la confederació que agrupava el gruix de tribus sedentàries de l’Alt Atlas i, per extensió, de bona part del Marroc) i *senhages* (la confederació de tribus de nòmades transhumants originàries del Sàhara Occidental i la vall del Dra que vers el segle X es van anar superposant, sense assimilar-les, a les poblacions *masmudes* de l’Alt Atlas i d’altres regions). Per tant, l’encavallament dialectal que hi trobem és el típic de les zones de recer, com són l’Alt Atlas, l’Atlas Mitjà, Anti-Atlas, vall del Sus, valls del Dra, vall del Dads, Saghru, Júrjura, Biban i Babor.

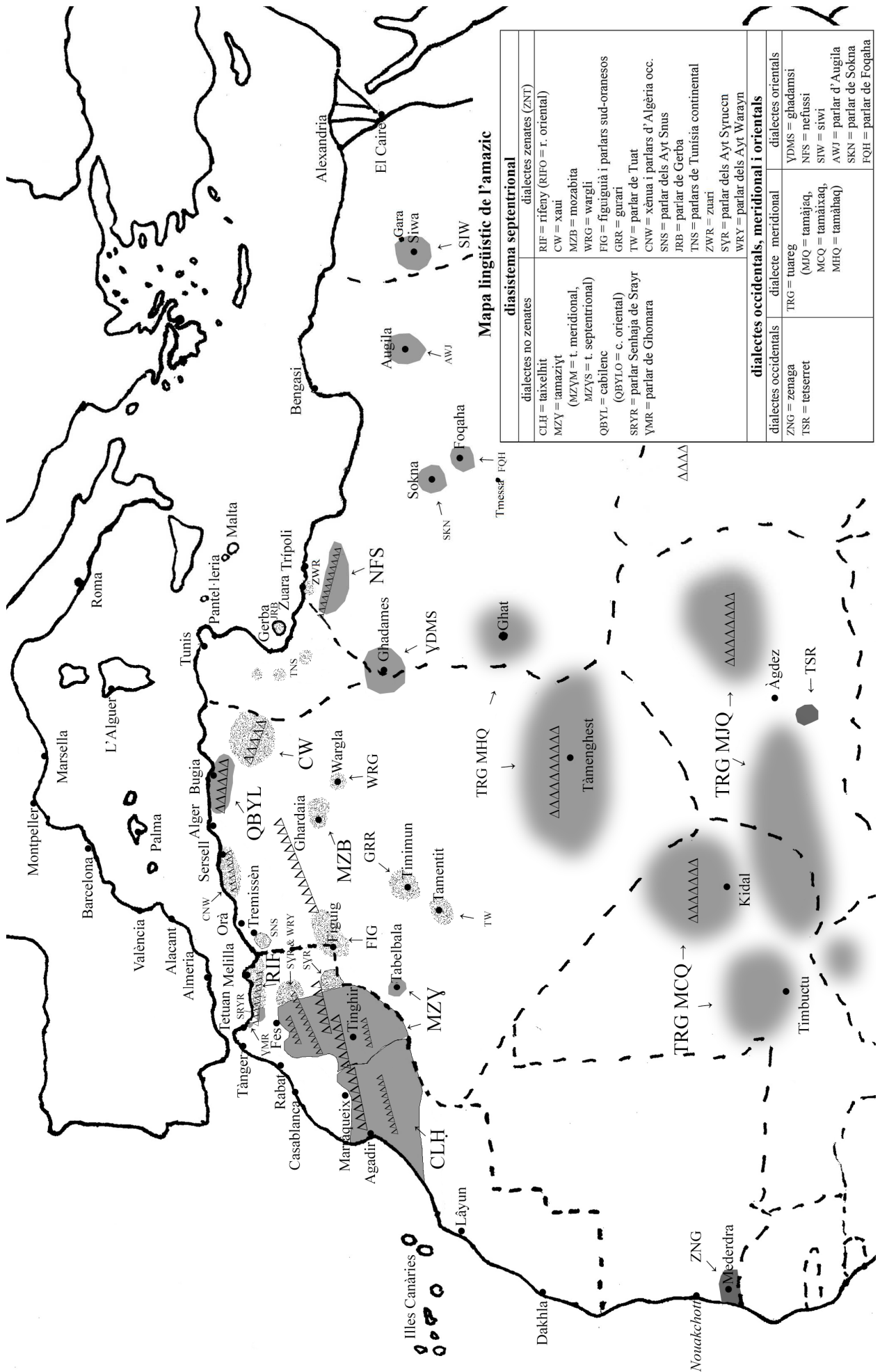
- (a) El **taixelhit** / ተ.ጮሊኒት *taclhit* (CLH) és el dialecte propi del sud-oest del Marroc, principalment de la vall del Sus (en el parlar tassussit / ተ.ጮጵጵት *tasusit* amb què sovint hom confon, per sinècdoque, tot el taixelhit), Anti-Atlas, Alt Atlas Occidental i curs baix del Dra fins al colze. Hi ha també populoses comunitats parlants de taixelhit a totes les ciutats grans del Marroc, coneguts sobretot per la seva activitat mercadera; a la diàspora, la major part de parlants de taixelhit és a França, Bèlgica i Holanda.
- (b) El **tamazight** *stricto sensu* / ተ.ጵ.ጵጵት *tamaziɣt* (MZȳ) és el dialecte propi del Marroc central i sud-est, principalment a l'Atlas Mitjà, Alt Atlas Central, Alt Atlas Oriental, Tafilalt i Saghrú. Els parlants de tamazight són també molt presents a la diàspora. A Catalunya, els parlants de tamazight del sud-est constitueixen, juntament amb la rifenya, la principal comunitat amazigòfona. Distingim entre el tamazight meridional (MZȳM), parlat a l'Alt Atlas Central i Oriental, sud-est i Tafilalt, i el tamazight septentrional (MZȳS), parlat bàsicament a l'Atlas Mitjà.
- (c) El **cabilenc** / ተ.ጵጵ.ጵጵት *taqbaylit* (QBYL) és el dialecte propi de la regió muntanyosa de la Cabília, al litoral nord-est d'Algèria, principalment a les serralades de Jújura, Biban, Babor i regions intermèdies. Ocasionalment, especifiquem trets específics del cabilenc oriental mitjançant l'abreviatura QBYLO. Hi ha una comunitat cabilenca molt populosa a la capital, Alger i a altres zones urbanes d'Algèria. A la diàspora, el gruix principal de cabilencs es concentra a França, on ja fa temps que constitueix la principal comunitat amazigòfona.
- (d) El parlar dels **senhages de Srayr** / ጸጵጵ.ጵጵ ጵጵጵ.ጵጵ *Iṣṣṣṣ n Srayr* (SRYR) està situat en un enclavament proper al territori del rifeny occidental. Malgrat haver estat parcialment “zenatitzat” pel dialecte rifeny veí, zenatització que es palesa a través d'una certa relexificació i alguns trets fonètics, roman un parlar essencialment senhaja.
- (e) El parlar dels **ghomares** / ጸጵጵ.ጵጵ *Iymarn* (ȳMR) està situat en un enclavament costaner al sud de Tetuan, al nord-oest dels senhages de Srayr. És un parlar essencialment masmuda influït lèxicament i fonèticament pel dialecte zenata dels rifenys i està fortament interferit per l'àrab.

1.3.1.2. Els dialectes zenates

Els dialectes zenates (ZNT) presenten una homogeneïtat considerable, en general superior a la dels dialectes no zenates, amb l'excepció dels dos grans dialectes muntanyencs, el rifeny i, en menor mesura, el xaui, que presenten innovacions fonètiques importants (§§ 1.4.4.1 i 1.4.4.2). En molts dialectes zenates s'empra el glotònom ተ.ጵጵ.ጵጵ *taznatit* per referir-se al dialecte en qüestió.

- (a) El **rifeny** / ተ.ጵጵጵት *tarifit* (RIF) és el dialecte propi de la part oriental de la regió muntanyosa del Rif, al nord-est del Marroc. El rifeny oriental (RIFO) no comparteix les innovacions fonètiques tan distintives del rifeny *stricto sensu*, per la qual cosa presenta una afinitat major tant amb el parlar dels *Ayt Snus* com amb els parlars sud-oranesos, als quals pertany el figuiguià. Hi ha populoses comunitats rifenyas a la diàspora, principalment a Holanda, Bèlgica, França, Alemanya i altres països. A Catalunya, els rifenys constitueixen el gruix principal d'immigració amazigòfona juntament amb els amazics del sud-est del Marroc.
- (b) El **xaui** / ተ.ጵ.ጵጵት *tacawit* (CW) és el dialecte parlat al massís de l'Aurès i regions circumdants, a l'interior nord-oriental d'Algèria.
- (c) Els dialectes dels **oasis de l'Algèria central** tenen una demografia més aviat baixa, a excepció del **mozabita** / ተ.ጵጵ.ጵጵት *tumzabt* (MZB). Del **wargli** / ተጵጵ.ጵጵጵት *tggargrnt* (WRG), parlat a l'oasi proper de Wargla, disposem també de fonts lexicogràfiques de qualitat, que, en canvi, manquen per als parlars d'**Arigh** (on hi ha Tuggurt), de **Gurara** / ተጵጵ.ጵጵ.ጵጵ *Tigurarin* (GRR) i, sobretot, de **Tuat** / ተጵ.ጵጵ *Twat* (TW, seriosament amenaçat d'extinció).
- (d) El **figuiguià** (FIG), parlat en un oasi als confins del Marroc i Algèria, és el més ben documentat, amb diferència, del conjunt de **parlars sud-oranesos**, raó per la qual el prenem sinecdòquicament com a representant del conjunt d'aquests parlars. Presenta una gran afinitat amb els dialectes dels oasis de l'Algèria central i amb el rifeny oriental.
- (e) El **xènuia** / ተ.ጵጵጵት *tacnwit* (CNW) és el dialecte més ben conegut dels dialectes del litoral nord-occidental d'Algèria, que han experimentat un dràstic retrocés al llarg del segle XX, tot i que havia estat un dels continus lingüístics més importants de l'amazic d'Algèria.
- (f) El **gerbià**, parlat a l'illa de Gerba (JRB), i els parlars de la Tunísia continental (TUN), localitzats en diversos enclavaments arrecerats de l'interior, representen els últims reductes de la minoritzada amaziguitat de Tunísia.

I. PRESENTACIÓ



1.4. Situació sociolingüística de l'amazic a l'Àfrica del Nord

Fins no fa gaire, en tots els estats de l'Àfrica del Nord, l'àrab estàndard o clàssic (*fushā*) era l'única llengua oficial i l'única llengua que s'ensenyava de manera general a les escoles i que tenia una presència regular als mitjans de comunicació, al costat del francès, l'antiga llengua colonial. Aquesta projecció de dues llengües (l'àrab clàssic i el francès) que no s'hi parlen familiarment ha frenat (i ocultat) la presència pública de les dues llengües que s'hi transmeten generacionalment, que són l'àrab magribí (que té una relació amb la llengua clàssica equiparable amb la que té una llengua romànica respecte del llatí) i l'amazic. La manca de projecció pública i, fins fa molt poc, d'oficialitat de l'amazic ha privat de visibilitat i reconeixement internacional una llengua ben viva i parlada per molts milions de persones (§ 1.2).

El desvetllament de la consciència identitària amaziga es va fer palès primerament a la Cabília algeriana, en què el moviment cultural amazic prengué força a partir del 1980, any de la Primavera Amaziga. A **Algèria**, però, les reivindicacions en favor del reconeixement de la identitat amaziga no s'han traduït en una promoció oficial de la llengua, de manera que el reconeixement de l'amazic com a llengua "nacional" a la constitució del 2002 no ha comportat ni l'oficialització ni mesures pràctiques de projecció, per bé que els estudis amazics tenen presència en diverses universitats, com les de Tizi Uzzu, Bugia i Buir.

Encara que més tardà, el desvetllament de la consciència identitària amaziga ha donat fruits més ràpidament al veí **Marroc**, on, com hem vist (§ 1.2), viuen més de la meitat d'amazigòfons. Arran de la creació de l'Institut Reial de la Cultura Amaziga (IRCAM) l'any 2001, l'amazic es comença a ensenyar a les escoles públiques de tot el Marroc a partir del 2003. Paradoxalment, encara que la llengua no era encara oficial aleshores, a partir d'aquest mateix any 2003 esdevingué oficial per a escriure en amazic l'alfabet tiffinag, d'una antiguitat de prop de tres mil anys (*Gr.* § 1.1.1). Des del curs 2007 hi ha ensenyament superior (grau, màster i doctorat) en estudis amazics a les universitats d'Agadir, Fes i Ujda, que nodreixen les escoles de mestres d'amazic. D'ençà de l'any 2008 existeix una gramàtica normativa de l'amazic del Marroc, que estandarditza les tres varietats principals que s'hi parlen (el taixelhit, el tamazight i el rifyeny). L'any 2010 van iniciar-se al Marroc les emissions d'una televisió pública en amazic, anomenada ⵜⴰⵎⴰⵣⵉⵏⵜ *Tamaziyt*. Des del referèndum de l'1 de juliol de 2011, que aprovà la nova constitució marroquina, l'amazic gaudeix del reconeixement de llengua oficial del Marroc, al costat de l'àrab. D'aquesta manera, el Marroc esdevé el primer estat en què l'amazic assoleix l'estatus de llengua oficial. D'ençà del 2012, el sistema operatiu de Microsoft incorpora l'amazic en la versió Windows 8, tant en grafia tiffinag com llatina.

En les revoltes populars que s'han estès pertot de l'Àfrica del Nord aquests últims anys, la reivindicació del reconeixement de la identitat amaziga ha anat prenent una força social creixent, especialment a **Líbia** i, en menor mesura, a **Tunísia**. La mutilació de l'immens espai **tuareg** en sis estats que no respecten la identitat amaziga és un greu impediment per a la promoció del dialecte amazic meridional que parlen els tuaregs.

1.5. L'amazic a Catalunya i els vincles històrics entre l'amazic i el català

1.5.1. L'actualitat

La immigració marroquina dels últims vint-i-cinc anys, principalment, ha convertit l'amazic en la tercera llengua més parlada a Catalunya, atès que la majoria de persones originàries del Marroc que viuen a Catalunya (prop de 280.000 residents l'any 2013, segons dades de la Direcció General per a la Immigració del Departament de Benestar Social i Família de la Generalitat de Catalunya) provenen de regions amazigòfones. Encara que hi ha amazics de totes les procedències a la majoria de comarques del país, hi ha una marcada tendència a la concentració, de manera que a Osona, el Maresme, l'Empordà i el Garraf, per posar alguns exemples, prevalen àmpliament els amazics del Rif, mentre que a nuclis com Sabadell, Cornellà de Llobregat i Tortosa, per posar-ne d'altres, prevalen àmpliament els amazics del sud-est del Marroc.

Les associacions catalanoamazigues actuen des dels anys 90 per visibilitzar el fet amazic a Catalunya, ocultat institucionalment en favor de l'arabitzat virtual dels estats d'origen. A Catalunya se celebren regularment l'ⵎⴰⵣⵉⵏⵜ *Innayr* / Any Nou Amazic i la ⵜⴰⵎⴰⵣⵉⵏⵜ | ⵎⴰⵣⵉⵏⵜ *Tafsut n Imaziyn* / Primavera Amaziga, festa reivindicativa que commemora la repressió que patiren els amazics de la Cabília a mans de l'estat algerià l'any 1980. D'ençà de l'any 2002 s'emet un informatiu amazic setmanal a Barcelona Televisió. Des de l'any 2005 s'ensenyava l'amazic als infants en escoles i centres cívics de diverses comarques de Catalunya en horari extraescolar en virtut d'un conveni amb el

Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. La Universitat Autònoma de Barcelona va acollir els primers cursos superiors de llengua amaziga ja als anys 1990 i, des de l'any 2005, és la Universitat de Barcelona la que ofereix amb més assiduitat estudis amazics en àrees diverses que comprenen la llengua, la història, la cultura i la traducció. La resolució 1197/VI del Parlament de Catalunya del 6 de març de 2002 en suport a la identitat, la llengua i la cultura del poble amazic ha facilitat la creació de diversos organismes d'estudi, difusió i promoció de l'amaziguitat, principalment l'Observatori Català de la Llengua Amaziga (OCLA) i la Casa Amaziga de Catalunya (CAC).

1.5.2. La riba nord en el passat

L'arribada recent d'amazics a Catalunya no ha de fer oblidar que els vincles històrics entre catalans i amazics vénen de lluny. Des d'antic, l'escassa distància entre ambdós països mediterranis va facilitar el trànsit de persones i de cultures d'una riba a l'altra. De fet, hi ha menys distància, en línia recta, d'Eivissa a Alger (278 km) que d'Eivissa a Barcelona (283 km), per posar un exemple. Avui introductors de l'islam a Catalunya, els nord-africans van ser els introductors del cristianisme al segle IV dC al territori que esdevindria Catalunya. De fet, procedien de Cesarea de Mauretània (actual Sersell d'Algèria) alguns dels missioners que difongueren el cristianisme a la Tarraconense. Els casos més notables són els dels sants Feliu i Cugat, que moriren per martiri tots dos el 304 dC, el primer a Girona i el segon a Sant Cugat, després d'haver predicat el cristianisme per diverses comarques.

Durant l'edat mitjana, Al-Àndalus va ser destinació d'immigracions massives de segments tribals amazics que, als Països Catalans, han deixat una empremta indeleble en noms de lloc com Mequinensa (en referència a la tribu dels ⵎⵏⵏⵓⵏ *Imknasn* o *Miknāsa*), Atzeneta d'Albaida i del Maestrat (en referència a la confederació dels ⵉⵣⵏⵓⵏ *Iznatn* o *Zanāta*), Senija (a la Marina Alta, en referència a la confederació del ⵉⵣⵏⵓⵏ *Iznagn* o *Šanhāja*), les Roques del Masmut (al Matarranya, en referència a la confederació dels ⵎⵏⵏⵓⵏ *Imsmudn* o *Masmūda*), Oliva (antigament *Oriba*, a la Safor, en referència a la tribu *Awriba/Awarba*) o l'illa de Buda (que designa, en amazic, diverses subespècies de jonc). De fet, la primera llengua de la gran majoria de nous pobladors d'Al-Àndalus a partir del segle VIII era l'amazic, atès que només els caps militars i els funcionaris solien ser de llengua àrab. Per això s'explica la pervivència en català (i altres llengües romàniques) de mots d'origen amazic, com ara *genet* (que remet a l'habilitat dels amazics ⵉⵣⵏⵓⵏ *Iznatn* 'zenates' per a l'equitació), *barraca* (provinent de la família lèxica de ⵏⵓⵏⵏⵓⵏ *abbrak* 'paravent de la tenda nòmada', ⵜⵏⵏⵏⵓⵏ *tabrrakt* 'cabana, barraca'; fins i tot entre els tuaregs, *ebārkān* és la 'cabana de palla, barraca o caseta construïda pels infants fora del campament per jugar a papes i mames'), *atzagaia* 'llança de git' (d'un nom d'instrument derivat del verb ⵏⵓⵏⵏⵓⵏ *ay* 'llançar', esdevingut desuet en amazic però testimoniats en àrab andalusí com a *azzayaya*) i el seu derivat romànic *atzagaiada* 'acció irreflexiva', *tagarot* 'mena de falcó' (que remet a la forma femenina/diminutiva del modern ⵉⵢⵉⵎⵓ *iyiwr* ~ *pl* ⵉⵢⵉⵎⵓⵏ *iyawrn*, comunament 'voltor', però que, segons algunes fonts, també ha designat 'aligot' i 'falcó'), *tabard* 'peça d'abric folgada' (actualment, ⵜⵏⵏⵏⵓⵏ *tabarda* designa principalment la 'albarda', però en TRG designa encara el 'cobertor fet de pedaços de tota mena de teixits') i, molt probablement, *enjaneta* o *enxaneta*, que podria estar motivat per l'habilitat dels ⵉⵣⵏⵓⵏ *Iznatn* 'zenates' i altres grups amazics per a les torres humanes, pel municipi de topònim amazic d'Atzeneta del Maestrat (pronunciat a la comarca de l'Alcalatén com a [aɲdʒe'neta]), tenint en compte la procedència valenciana de les colles castelleres pioneres dels segles XVII-XVIII, o, finalment, per una derivació intraromànica de *genet* (potser anàloga a locucions del tipus *a la gatzoneta*), que, en tot cas, també és amaziguisme del mateix origen. Semblantment, el castellà *burro* (derivat regressiu de *borrico*, que remet al llatí africà *buricus* 'cavall petit', al seu torn probable amaziguisme, atès que noms de qualitat derivats del tema d'acomplert ⵏⵏⵏⵓⵏ *brrik* 'és negre' s'han aplicat a èquids de càrrega caracteritzats pel color negre, com ara ⵉⵏⵏⵏⵓⵏ *ibrrikan*) és de probable origen amazic. Fins i tot en el cas d'alguns arabismes, la mediació de l'amazic és palesa formalment, com en el cas de *mesquita* (o *mesquida*), que no ha pervingut directament a través de l'àrab *masǧid* (de gènere masculí i amb africada prepalatal) sinó a través d'una forma amaziga medieval de la qual és continuadora l'actual ⵜⵉⵣⵏⵏⵓⵏ *timzgida* (de gènere femení i amb oclusiva, com en el resultat romànic). De la mateixa manera, l'aglutinació de l'article àrab que mostren centenars d'arabismes de les llengües romàniques peninsulars és la mateixa adaptació que exhibeixen els arabismes de l'amazic, llengua sense article, com per exemple en l'àrab *al-ḥabaqa* > amazic ⵎⵏⵏⵓⵏ *lḥbqt* i català *alfàb(r)ega*.

1.5.3. La riba sud en el passat

A l'altra riba, hi ha evidències d'establiments de colons d'*Ilici* (Elx) a *Icosium* (Alger) ja al segle I aC, en època del Reialme de Mauretània (*de facto*, un "protectorat" que va precidir l'annexió a l'Imperi Romà), on constituïen comunitats vinculades jurídicament a la Tarraconense. La presència comercial catalana a les ciutats costaneres del nord d'Àfrica va ser constant durant tota l'edat mitjana, fins al punt que, a l'últim quart del segle XIII, Pere II de Catalunya i Aragó va enviar el seu fill Jaume Pere a Tremissèn (actual *Tlmsan* o, en grafia oficial, *Tlemcen*) perquè, amb el vistiplau de l'emir, fos l'alcaid de la capital d'un reialme aleshores governat per la dinastia amaziga zianida, de soca zenata. Tremissèn era aleshores la cruïlla del comerç que enllaçava la regió de Tafilalt amb Orà. Durant els segles XIII-XVII, la ruta nord-africana era una de les més concorregudes pels mercaders catalans, de manera que, d'entre els més de noranta consolats de mar catalans que hi havia pertot de la Mediterrània, alguns dels més actius eren els que hi havia als principals ports nord-africans, com eren els d'Alger, Bugia, Col·lo, Bona, Tunis i Trípoli, a més d'algunes ciutats de l'interior, principalment Constantina i Mansura (als confins meridionals del domini dialectal cabilenc). És difícil destriar d'entre el cabal de romanismes de l'amazic els específicament catalans. Un dels més probables és ⵜ.ⵓ.ⵜ.ⵓ *taratsa* / ZNT ⵜ.ⵓ.ⵜ.ⵓ *tracca* 'xarxa', que s'ha pogut introduir en amazic a través de mariners o mercaders catalans (en català es documenta d'ençà del 1194 com a *eixàrcia* i d'ençà del 1507 com a *xàrsia*), si tenim en compte que només en català aquest hel·lenisme nàutic (< *ἐξαρτία* 'aparells nàutics', plural neutre de *ἐξαρτίον*) s'ha especialitzat en el significat de 'ormeig de pesca', que és també el bàsic de l'amazic (vegeu § 2.2.3). Un cas singular és el del romanisme de l'amazic ⵜ.ⵓ.ⵜ.ⵓ *tabanta* (amb la variant ⵜ.ⵓ.ⵜ.ⵓ *tabanda*) 'davantal; uniforme escolar', que probablement vingui del català o occità *davantal* (sense excloure el portuguès *avental*); d'altra banda, el manlleu sembla haver estat retornat en la forma típica tortosina i del Maestrat *tabanta* 'davantal de cuir emprat per ferrers i segadors', emprada en masculí i femení.

El decret d'expulsió dels moriscos de 1609 va tenir més repercussió que enlloc al Regne de València, on els moriscos eren uns 135.000 individus sobre una població total propera als 400.000. El buit demogràfic fou especialment important a les comarques alacantines del nord. Aquests moriscos exportaren la seva perícia agrària i artesanal a les fèrtils valls fluvials del Mettijt (a Algèria) i del Mejarda (a Tunísia).

Durant el segle XIX, molts menorquins, alacantins i rossellonesos emigraren a l'Algèria francesa d'ençà de la presa d'Alger (l'any 1830) fugint del servei militar i la penúria econòmica. Menorquins i rossellonesos prevalgueren a Alger i alacantins a Orà. L'any 1896, la població catalanoparlant d'Algèria superava les 60.000 persones i el 1911 arribava a les 100.000. El català d'Algèria, influït pel francès, l'italià, l'àrab magribí i l'amazic, rebia el nom de *patuet*. Nascut a la regió d'Orà, fou d'origen menorquí un dels amazigòlegs més conspicus, Gabriel Camps (1927-2002), fundador de l'*Encyclopédie Berbère*. Igualment, l'escriptor Albert Camus (1913-1960), nascut a Mondovi (Algèria oriental), era fill de pare francès i mare menorquina de tercera generació.

Ja al segle XX, el fet que desencadenà la Setmana Tràgica del 1909 fou justament el refús dels catalans a ser reclutats per l'exèrcit espanyol que en aquells moments reprimia la població amaziga del Rif. En el mateix context rifeny, el moviment democràtic i republicà català reconegué oficialment l'efímera República del Rif (1921-1926), encapçalada per Abdelkrim El Khattabi.